

גילגול שבועה על קרקעות

בבא מציעא דף ד ע"ב, מתיב מר זוטרא בריה דרב נחמן טענו כלים וקרקעות הודה בכלים וכפר בקרקעות הודה בקרקעות וכפר בכלים פטור (ופירש רש"י דלא כפירתו ולא הודאתו מביאתו לידי שבועה עכ"ל והיינו דאם כל ההודאה או כל הכפירה בקרקע פטור מצד הדין דאין נשבעין על קרקעות) הודה מקצת קרקעות פטור מקצת כלים חייב (פירש רש"י אף על הקרקעות לישבע כדאמרינן לקמן שהנכסים שאין להן אחריות זוקקין את הקרקעות לישבע עליהן משנתחייב לישבע על המטלטלין זוקקין ומגלגלין עמהם שבוטע קרקע).

ובהמשך הסוגיא "קמ"ל הודה במקצת כלים חייב אף על הקרקעות מאי קמ"ל זוקקין תנינא זוקקין הנכסים שאין להם אחריות את הנכסים שיש להן אחריות לישבע עליהן הכא עיקר התם אגב גררא" עכ"ל הסוגיא. והמתבאר מהסוגיא דהודה במקצת כלים חייב שבוטע מודה במקצת על הכלים ומדין גילגול שבועה נשבע אף על הקרקע, ואע"ג דאין נשבעין על קרקעות מדין גילגול יש שבועה אפילו על קרקע. וזהו החידוש של "זוקקין".

ויש לעיין בטעמא דהך דינא למה לא ילפינן גילגול שבועה מכל השבועות דאין נשבעין על קרקעות? על מנת ללבן הענין יש לעיין ביסוד הדין דאין נשבעין על קרקעות. יש לחקור אם הפירוש הוא שמעשה השבועה אינה שייכת על הקרקע ואין השבועה יכולה להעניק עליה נאמנות וממילא אין נשבעין או"ד הוא דין במחייב של השבועה, שטענה על קרקע אין בכוחה לחייב שבועה וכמו ששבועת מודה במקצת בעינן טענה של שתי מעות כסף ועל פחות אין דין שבועה ה"ה אין דין שבועה על טענת קרקע.

ברור הוא כהצד השני ושתי ראיות לדבר. ראיה ראשונה מתוך הסוגיא עצמה. הודה בקרקע וכפר בכלים פטור. הרי אפילו אם רק ההודאה בקרקע פטור משבועה אע"ג שמעשה השבועה כולה על הכלים. הרי מוכח דהפטור שבועה הוא מצד הטענות ואם טענת התובע או אפילו טענת הנתבע, אם טענתו נחוצה לחיוב השבועה כמו במודה במקצת, היתה בקרקע, חל פטור דאין נשבעין על קרקעות.

ראיה שניה יש להביא מהדין דאין נשבעין על כפירת שעבוד קרקעות. שהרי הלכה זו צריכה ביאור, אע"פ שאם לא ישלם הנתבע יוכל התובע לגבות קרקע מלקוחות הרי יתכן שישלם הנתבע ממטלטלין ולמה תמיד נידון זה כקרקע? כתב הנחלת דוד (ב"מ דף ד:) לבאר דין זה שעיקר סמיכות דעת של התובע היא על הקרקע וממילא זה נחשב כעיקר טענתו עכ"ד. הסבר זה

מובן רק אם נאמר שאין נשבעין על טענה של קרקע שכן עיקר כוונת הטענה היתה הקרקע, אבל אם נפרש שאין נשבעין על חפצא של קרקע מה מעלה או מורידה כוונת התובע. א"כ אף מהלכה זו למדנו כהצד השני של חקירתנו שהחסרון מונח בטענה על הקרקע.

אבל עדיין יש לעיין שמא גם הטעם השני נכון הוא, ואף על חפצא של קרקע אין נשבעין ואפילו אם יצוייר אופן שלא יהיה חסרון מחמת הטענה, מ"מ חפצא של קרקע מופקע משבועה. ויש מקום לומר כן שמאותו פרט וכלל ילפינו תרתי, דבעינן טענה על מטלטלין דומיא דפרט ובעינן שהשבועה עצמה תהיה על מטלטלין דומיא דפרט. (עיין שבועות דף מב:).

והנה האור זרוע בפסקי ב"מ לדף ד: מביא ודן באריכות במחלוקת הראשונים אם נשבעין שבועת היסת על קרקעות (עיין רא"ש ב"ב פ"ג סימן יז' ותוס' ב"מ ו. ד"ה אלא) ושם הוא הביא פשרה בשם הרבינו שמחה וז"ל "ומורי רבינו שמחה ב"ר שמואל זצ"ל פירש דעל כפירת גוף הקרקע כגון קרקע פלוני מכרת לי וכי' והלה אומר להדי"מ לא תיקנו שבועה דליכא דכוותא באורייתא וכי' ומה שפסקו רבותי הגאונים דנשבעים מדבריהם דוקא על כפירת שעבוד קרקעות דשבועה לאו על גוף קרקע כי אם על כפירת מטלטלין דלא גוף הקרקע כי אם מטלטלין" עכ"ל. מפורש עולה מדבריו דשני דינים הם: א) דאין נשבעין על גוף הקרקע ב) אין נשבעין מה"ת על כפירת שעבוד קרקעות אע"ג דעצם השבועה קאי על מטלטלין, וצ"ל הטעם כדברי הנחלת דוד משום דהטענה היא טענת קרקע. ורק בדין השני תקנו שבועת היסת דזה דומה לכל האופנים של היסת שהטענה חלשה ומ"מ תיקנו, אבל בנוגע לדין הראשון שהחסרון הוא בעצם השבועה על כה"ג לא מצינו, ואין כאן תקנת היסת.

ועכשיו אפשר לדון מאיזה טעם נשבעין שבועת גילגול על קרקעות. האור שמח כתב בפ"א מהל' טוען ונטען הל' יב' דאין נשבעין על קרקעות מפני שחשיב טענה גרועה ולכן בגילגול נשבע אף על קרקע שלא מחמת טענה זו הוא נשבע אלא מחמת הגילגול עכ"ד. התוס' בקידושין (קידושין דף כז: ד"ה ה"ג) כתבו טעם אחר. הם סוברים שזה לימוד מיוחד מפרשת סוטה ששם המקור של גילגול. שם נשבעת האשה אפילו על קטן דלא שייך קנוי גביה. הרי לא רק גילגול שבועה על איש דשייך לחייב מחמתו עצם שבועת סוטה אלא אפילו מקטן א"כ ה"ה בממון נשבע בגילגול אפילו על ממון דלא שייך לחייב שבועה מעיקרא כמו קרקע. נראה לומר שהתוס' לא הסתפקו בטעם של האור שמח משום דס"ל כמו רבינו שמחה דשני דינים הם ואע"ג דבגילגול אין כאן חסרון מצד גריעותא של הטענה סוף סוף החפצא של השבועה היא על קרקע ומצד זה הדין היה נותן לפוטרו. על כן חדשו שיש ילפותא מיוחדת לחייב גילגול שבועה על קרקעות. אבל מדברי האור שמח נראה דלא ס"ל הכי וכל ההלכה שאין נשבעין על הקרקע נובעת מחסרון

בטענה. נראה שאף דעת הרמב"ם כדברי האור שמח ועל מנת לברר הענין יש להקדים מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש בפרט אחר בדיני גילגול שבועה. כתב הרא"ש בסימן ד' פ"ק דב"מ דגילגול שבועה אינו צריך דוקא תביעת התובע להשביע הנתבע וז"ל "ב"ד פוסקים השבועה אע"פ שאין התובע טוען שיגלגל עלי ולישבע וכו' וכן בסוטה מגלגלין ממילא ולקמן נמי כי הודה במקצת כלים חייב אף על הקרקעות אע"פ שאין טוען לגלגל". והיינו משום דכל הני מדין גילגול הם. גילגול שבועה של סוטה הוא המקור לדין גילגול בממונות כמבואר בקידושין דף כז: ואם בממון הגילגול הוא בלא תביעה א"כ מוכח דגם בסוטה הדין כן. וגם ביחס לדין הודה במקצת כלים המוזכר בסוגיאין כיון דמדין גילגול חייב על הקרקע נשבע בלי תביעה.

אבל הרמב"ם בפרק ד' מהלכות סוטה הלכה יז כתב "יש לבעל לגלגל שבועה עליה שלא זינתה עם איש זה וכו' ולא עם איש אחר וכו'" הרי מבואר דהוא זכות הבעל והכל תלוי בו. וכן פסק לגבי ממון בפרק א' מהלכות טוען ונטען הלכה י"ז "מגלגל עליו המשביע כל מה שירצה" הרי מפורש דהכל תלוי במשביע וברצונו. וזה לא כדברי הרא"ש. (את הסוגיא בשבועות שמביא הרא"ש שם בהמשך דבריו למד הרמב"ם באופן אחר ועיין בזה ברמב"ם ה' שכירות פרק יא' ה' ט' וברב המגיד שם) וכן כתבו האחרונים שהרמב"ם חולק על דברי הרא"ש כמבואר.

וא"כ צ"ב מסוגיאין דהודה במקצת כלים חייב, ומשמע דחייב בכל גווני אף בלי תביעה מיוחדת. וכן דקדק האור זרוע (ב"מ דף ד. ד.) כשיטת הרא"ש וז"ל "משמע דממילא חייב בלא תביעת בעל דינו אלא ב"ד יחיבוהו מעצמן דאל"כ לא היה לו לומר חייב דמשמע ממילא חייב בלא תביעת גילגול." עכ"ל. ועוד יותר שמסתימת לשון הרמב"ם עצמו בפרק חמישי גם משמע כן דכתב שם בהל' יג' טענו כלים וקרקעות וכו' אם הודה במקצת כלים וכפר במקצתן עם כל הקרקעות מתוך שהוא חייב על מקצת כלים שכפר בהן נשבע אף על הקרקעות שטענו עמהן שהכל טענה אחת". עכ"ל. ומשמע דממילא חייב בלא תביעת הבעל דין ומכיון שמדין גילגול הוא חייב לכאורה מוכרח דגילגול אינו תלוי בתביעה מיוחדת מצד המגלגל וכשיטת הרא"ש והאור זרוע. וזה סותר לדבריו בהל' סוטה ובפרק א' מהל' טוען ונטען כמו שנתבאר וצ"ע.

ועוד צ"ע לשון הרמב"ם בפרק ה' שכתב "מפני שהכל טענה אחת" דלכאורה כל עיקר הדין של גילגול שבועה נאמר באופן של שתי טענות נפרדות. ובאמת חידוש הוא בסוגיאין דאע"ג דטען הכל ביחד כלים וקרקעות מ"מ אנו רואים דבריו כאילו היו שתי טענות נפרדות וחייב על הראשונה מדין מודה במקצת ועל השניה מדין גילגול. וא"כ צ"ב אם כל השבועה מפני שחשובין כשתי טענות איך נימק הרמב"ם משום שהכל טענה אחת. גם יש לעיין במיקום הלכה זו בדברי הרמב"ם. למה לא הביאה בפרק א'

מהלכות טוען ונטען דשם איירי בהלכות גילגול שבועה ובמקום כן הביאה בפרק ה' דאיירי בחיובי שבועה מדין מודה במקצת. וצ"ע לכאורה. ואשר נראה מוכרח ומבואר בדעת הרמב"ם מכל הנ"ל דחולק הוא על רש"י וס"ל דאין השבועה על הקרקעות מצד דין גילגול שבועה כלל אלא דהוא מחיובי מודה במקצת. וביאור הדין הוא דכיון שיש הודאה וכפירה על הכלים וממילא יש כאן בטענה זאת מחייב של שבועת מודה במקצת אי"כ נתחייב על כל הטענה — ומפני שהכל טענה אחת. ולכן הוא דכתב הלכה זו בפרק ה' ביחד עם כל הלכות מודה במקצת. וממילא מיושבת לפי זה למה לא בעינן תביעה על שבועה זו כמו בשאר גילגול שבועה לדעת הרמב"ם משום ששבועה זו אין תורת גילגול עליה כלל. ויתכן גם כן עוד נפקא מינות בזה בין רש"י והרמב"ם אם השבועה על הקרקעות היא גילגול שבועה או שבועת מודה במקצת ולדוגמא אם תהיה הלכה של מתוך שאינו יכול לישבע משלם, דדנו הראשונים אם הלכה זאת קיימת בגילגול שבועה אבל בשבועת מודה במקצת ברור הוא שיש הלכה של מתוך.

אלא דצ"ע שיטת הרמב"ם ששבועה זו אינה גילגול שבועה מסוגיא שלנו שהקשתה הגמרא מהמשנה בקידושין "תנינא חדא זימנא". הרי המשנה שם עוסקת בגילגול שבועה כמפורש שם בגמרא דף כז. דעל משנה זו אמר עולא "מנין לגילגול שבועה מן התורה שנאמר ואמרה האשה אמן אמן". ולפירוש הרמב"ם המשנה בשבועות עוסקת בהלכה אחרת של זוקקין המחדשת שבועת מודה במקצת ומה היא אם כן קושית הגמרא הרי שני דינים חלוקים הם לגמרי?

ונראה לבאר דאע"ג דשתי הלכות נפרדות המה מכל מקום סובר הרמב"ם דהכל תלוי בשאלה אחת ועקרון אחד. והוא מה שנסתפקנו למעלה האם חוץ מההלכה שאין טענה על קרקע מחייבת שבועה מצד גריעותא של הטענה וחסרון מחייב של שבועה ישנה עוד הלכה האומרת שאין חפצא של שבועה נתפס כלל על קרקע ואין השבועה נותנת נאמנות על קרקעות. והנפקא מינה במקרה שאין חסרון מצד הטענה כמו בגילגול שבועה ששם אין הטענה על הממון מחייבת את השבועה אלא הכח של גילגול שנתנה התורה להתובע וכמו במקרה של הודה במקצת כלים לדעת הרמב"ם שהכל טענה אחת ובטענה זאת יש בה כדי לחייב שבועה כיון שיש הודאה וכפירה במטלטלין וממילא יש כאן טענה מספקת לחיוב שבועה על כל הטענה ומכל מקום אם אין נאמנות על הקרקעות מחמת השבועה שאין השבועה יכולה לחול על הקרקע כלל אין לו לישבע עליה. ובקיצור בין אם השבועה היא מדין גילגול כמו במשנה בקידושין ובין אם היא שבועת מודה במקצת כמו במשנה בשבועות כל שהזיקה לשבועה נוצרה לא מהטענה על הקרקע אלא מטענה אחרת או מחלק אחר של אותה הטענה שייך הספק אם הנכסים שאין להן אחריות זוקקין את הקרקעות לישבע עליהן. וזה ביאור קושית

הגמרא דאם כבר למדנו עקרון זה במשנה בקידושין ביחס לגילגול שבועה ועל כרחך אין הלכה שניה שאין שבועה על חפצא של קרקעות אין צריך להשמיע עקרון זה פעם נוספת ביחס לשבועת מודה במקצת במשנה בשבועות. ומיושבת היטב שיטת הרמב"ם. ולמדנו שאין הלכה שאין שבועה על חפצא של קרקע וזה כמו דעת האור שמח שהבאנו למעלה. אבל התוס' בקידושין והרבינו שמחה סוברים שיש שני דינים שאין נשבעין על קרקעות ומה שנשבעין על קרקע בגילגול שבועה זה גזירת הכתוב מיוחדת מגילגול שבועה בפרשת סוטה. וכן נראה בדעת רש"י. ולכן פירשו המשנה בשבועות מדין גילגול שבועה דלא יוכלו לפרש כהרמב"ם מדין מודה במקצת ששם אין גזירת הכתוב וממילא חזר הדין דאין נשבעין על חפצא של קרקעות וכמו שנתבאר בדעתם.